

Nivo uključenosti mladih u procese evropskih integracija, evropeizacije i demokratizacije

Crna Gora 2025.
Izvještaj o sprovedenom
istraživanju

Impressum

Naslov: *Nivo uključenosti mladih u procese evropskih integracija, evropeizacije i demokratizacije – Crna Gora, Istraživački izvještaj 2025.*

Izdavač: Nevladina organizacija „Glas“ (NVO GLAS), Podgorica

Odgovorna za izdavanje: Milica Dedić

Autorka: Dragana Vujisić, MsC iz oblasti Evropske ekonomske integracije. Istraživačica i projekt menadžerka sa bogatim iskustvom u projektima finansiranim od strane EU u oblastima mladih, zaštite životne sredine, inovacija, nauke i prava manjina. Posvećena osnaživanju mladih, promovisanju jednakih mogućnosti i obezbjeđivanju da se njihov glas prepozna i uvaži.

Datum izdavanja: 19. avgust 2025.

Ova publikacija je dio regionalnog projekta „Uključivanje mladih u evropsku integraciju Balkana“, koji se realizuje u partnerstvu sa BIRC-om (Sjeverna Makedonija, nosilac projekta), CFID-om (Kosovo) i NVO GLAS (Crna Gora), uz podršku Western Balkans Funda i kofinansiranje Evropske unije.

IZVRŠNI REZIME

Crna Gora, najnaprednija zemlja kandidat za članstvo u EU na Zapadnom Balkanu, vodi pregovore o pristupanju od 2012. godine. Iako je država usvojila brojne zakone, strategije i politike s ciljem usklađivanja sa standardima EU, stvarna uključenost mladih u ove procese ostaje nedosljedna i često simbolična.

Mladi, definisani zakonom kao osobe uzrasta od 15 do 30 godina i koji čine gotovo četvrtinu stanovništva, direktno su pogođeni reformama u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti i demokratskog učešća. Mnogi su aktivni u civilnom društvu, zagovaračkim inicijativama, volonterizmu i projektima finansiranim iz EU fondova, ali njihov uticaj na donošenje odluka ostaje minimalan.

Istraživanje je kombinovalo analizu strateških i pravnih dokumenata sa online polustrukturisanim intervjuima kako bi se procijenio kvalitet i obim angažmana mladih u procesima EU integracija, evropeizacije i demokratizacije. Nalazi ukazuju na značajan jaz između formalnih obaveza i prakse, uporne barijere poput nedostatka informacija i povjerenja u institucije, kao i na potrebu za sistemskom transformacijom od simboličnog uključivanja ka istinskom partnerstvu.

Izveštaj zaključuje da će bez smislenih, strukturiranih i inkluzivnih mehanizama proces EU integracija Crne Gore ostati nepotpun, propuštajući potencijal svoje najdinamičnije i najmotivisanije društvene grupe.

UVOD.....	5
2. POLITIČKI I STRATEŠKI OKVIR ZA UČEŠĆE MLADIH.....	5
2.1 Postojeće politike i strateška dokumenta.....	6
<i>Nacionalni zakonodavni okvir</i>	6
<i>Nacionalne strategije za mlade</i>	6
<i>Tematske nacionalne strategije koje podržavaju uključivanje mladih</i>	7
<i>EU instrumenti i podrška integracijama</i>	7
<i>Strategije upravljanja i ekonomskog razvoja relevantne za mlade</i>	8
<i>Međunarodna podrška i empirijski podaci</i>	9
2.2 Formalni mehanizmi i platforme za učešće mladih	9
3. Oblici, prostori i dubina učešća mladih	13
3.1 Oblasti i tipovi angažmana.....	13
<i>Promjena u nivou uključivanja mladih u odnosu na prethodne godine</i>	15
3.2 Percepcije i odnosi moći	17
4. Motivacija, svijest i vrijednosti	19
4.1 Pokretači i prepreke za angažman	19
4.2 Mladi i evropske vrijednosti.....	22
5. Sektorske perspektive: ko vidi mlade kao relevantne aktere?.....	23
5.1 Pogledi novinara, donosilaca odluka, NVO i akademske zajednice	23
<i>Razlike u stavovima i svijesti među akterima</i>	23
5.2 Nepodudarnosti i propuštene prilike.....	24
<i>Dekoratивно uključivanje: primjeri iz prakse</i>	24
6. Preporuke	25
<i>Za institucije</i>	25
<i>Za omladinske organizacije i NVO</i>	26
<i>Za medije</i>	26
<i>Za EU i međunarodnu zajednicu</i>	26
<i>Istaknuti citati</i>	27
ZAKLJUČAK	28
Reference	29
Aneksi.....	31

UVOD

Crna Gora aktivno slijedi put evropskih integracija još od otvaranja pregovora o pristupanju 2012. godine, pozicionirajući se kao najnaprednija država kandidatkinja na Zapadnom Balkanu. Proces pristupanja pokrenuo je široku reformsku agendu koja obuhvata ključna područja kao što su vladavina prava, demokratsko upravljanje, ekonomski razvoj i zaštita ljudskih prava. Ove reforme zahtijevaju uključivanje čitavog društva, a mladi imaju posebno važnu ulogu, kako kao korisnici promjena, tako i kao aktivni pokretači transformacije.

Kao društvena grupa koja je direktno pogođena ishodima integracija, mladi najviše osjete efekte reformi povezanih sa EU u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti i demokratskog učešća. Njihove perspektive donose inovacije i svježije ideje u kreiranje politika, dok njihovo angažovanje jača demokratski legitimitet. Kada je učešće mladih suštinsko, reforme postaju relevantnije, inkluzivnije i održivije, a principi i vrijednosti Evropske unije dublje se ukorjenjuju u društvenu strukturu Crne Gore.

Ovo istraživanje imalo je za cilj da ispita trenutni nivo i kvalitet uključenosti mladih u procese evropskih integracija, evropeizacije i demokratizacije u zemlji. Pokušali smo da razumijemo na koji način su mladi angažovani, koji mehanizmi postoje za njihovo učešće i koliko su djelotvorni, kao i koje su glavne prepreke njihovom uključivanju i koje se prilike mogu iskoristiti za njegovo unapređenje.

Da bismo odgovorili na ova pitanja, studija je kombinovala istraživanje dokumenata – pregled strateških, pravnih i relevantne literature – sa online polustrukturisanim intervjuima. Konsultovan je raznovrstan uzorak mladih i relevantnih aktera, što je donijelo i kvantitativne podatke i kvalitativne uvide. Ovakav mješoviti pristup omogućio je nijansiranu sliku obrazaca učešća, otvorenosti institucija i načina na koji sami mladi doživljavaju svoju ulogu u ovim procesima.

Izveštaj počinje pregledom situacije mladih u Crnoj Gori, zatim analizira politički i institucionalni okvir za njihovo učešće. Predstavlja ključne nalaze iz intervjuja, kombinujući statističke rezultate sa ličnim iskustvima, prije nego što zaključi preporukama za jačanje suštinskog uključivanja mladih u evropske integracije i demokratizaciju.

U Crnoj Gori, Zakon o mladima definiše mlade kao osobe od 15 do 30 godina, što predstavlja skoro četvrtinu ukupne populacije. To je izrazito raznolika društvena grupa u pogledu socio-ekonomskog statusa, obrazovanja, geografskog porijekla i nivoa angažmana. Dok su neki aktivni u civilnom društvu, politici i javnim službama, mnogi, posebno oni iz ruralnih područja, marginalizovanih zajednica i ekonomski ugroženih domaćinstava, ostaju van formalnih struktura. Prepoznavanje i adresiranje ove raznolikosti od suštinskog je značaja za stvaranje inkluzivnih mehanizama koji odgovaraju stvarnim potrebama i iskustvima svih mladih u zemlji.

2. POLITIČKI I STRATEŠKI OKVIR ZA UČEŠĆE MLADIH

Na papiru, pejzaž omladinske politike i učešća mladih u Crnoj Gori djeluje sveobuhvatno i dobro usklađen sa evropskim standardima. Tokom posljednje decenije država je izgradila slojevit sistem zakona, strategija i međusektorskih instrumenata osmišljenih da integrišu mlade u nacionalni razvoj i širi proces evropskih integracija. Od Zakona o mladima do Strategije za mlade 2023–2027,

namjera je jasna: pozicionirati mlade ne kao pasivne primaocce reformi, već kao aktivne aktere u oblikovanju budućnosti zemlje.

Posebnu snagu crnogorskog okvira predstavlja činjenica da su potrebe i perspektive mladih uvrštene u ključne tematske oblasti poput zapošljavanja, preduzetništva, mentalnog zdravlja, digitalne transformacije, klimatske politike i ruralnog razvoja. Svaka od ovih strategija prepoznaje mlade kao kritičnu društvenu grupu čije potrebe, ambicije i energija moraju biti iskorišćene kako bi širi politički ciljevi bili ostvareni.

Dalja snaga ogleda se u povezanosti Crne Gore sa evropskim mehanizmima finansiranja poput IPA II i III, koji obezbjeđuju ne samo finansijsku podršku već i strukturne smjernice usklađene sa vrijednostima EU. Postojanje detaljnih akcionih planova za ključna pregovaračka poglavlja (posebno ona koja se odnose na pravosuđe i vladavinu prava) dodatno naglašava opredijeljenost Vlade da unaprijedi reforme kroz uključivanje mladih.

Ipak, uprkos ovoj gustoj mreži dokumenata i instrumenata, vidljiv je raskorak između političke namjere i prakse. Implementacioni jaz i dalje postoji. Institucije odgovorne za prevođenje strategija u stvarnost često nemaju kapacitete, a u nekim slučajevima ni podsticaje da zaista uključe mlade u procese donošenja odluka. Lokalne samouprave, iako zadužene za sprovođenje mnogih mjera, nejednako ulažu resurse i prioritet u mehanizme za učešće mladih.

Crnogorski slučaj stoga predstavlja sistem koji je arhitektonski postavljen, ali se bori da ostvari svoj puni potencijal. Međunarodni partneri poput UNDP-a, UNOPS-a i FES-a pružaju podršku nacionalnim naporima kroz tehničku ekspertizu i istraživačke uvide zasnovane na dokazima. Empirijske studije koje su sprovedli FES i PRIMA dodatno potvrđuju ovu sliku: mladi u Crnoj Gori nisu podrazumijevano nezainteresovani – oni su spremni i, u mnogim slučajevima, željni da doprinesu. Ono što im često nedostaje jeste smislen kanal kroz koji ta spremnost može prerasti u politički i društveni uticaj.

2.1 Postojeće politike i strateška dokumenta

Nacionalni zakonodavni okvir

Institucionalni i strateški okvir koji uređuje učešće mladih u procesima EU integracija i demokratizacije u Crnoj Gori značajno se razvijao tokom posljednje decenije. Temelj tog okvira je **Zakon o mladima** (Službeni list 42/16)¹, usvojen 2019. i naknadno izmijenjen, koji daje jasnu pravnu osnovu za omladinsku politiku u zemlji. Ovim zakonom ustanovljeni su mehanizmi poput **Savjeta za mlade** i omladinskih servisa na nacionalnom i lokalnom nivou. Definišući omladinski rad kao oblik neformalnog obrazovanja i regulišući šeme finansiranja, zakon formalizuje uključivanje mladih u kreiranje politika i upravljanje. Prateći podzakonski akti usvojeni između 2019. i 2020. operacionalizovali su ove odredbe, kreirajući detaljne procedure za formiranje omladinskih centara i postavljajući transparentne kriterijume za javno finansiranje omladinskih projekata.

Nacionalne strategije za mlade

¹ Ministry of education, science and innovation (2019), Law on Youth, Official Gazette 025/19 from 30.04.2019, amended on 17.05.2019, 027/19, accessible at: <https://wapi.gov.me/download-preview/e1ac770f-706f-4ba9-99e3-790b64ba464f?version=1.0>

Na temelju ovog pravnog okvira, Crna Gora je usvojila dvije ključne nacionalne strategije za mlade. Najnovija, **Strategija za mlade 2023–2027**², usvojena je u oktobru 2023, uz **Akcionni plan za period 2023–2024**. Strategija definiše četiri operativna cilja: osnaživanje mladih kao aktivnih građana, jačanje njihove zapošljivosti, podršku ličnom razvoju i unapređenje okvira omladinske politike. Zasniva se na pristupu zasnovanom na pravima, međusektorskoj saradnji i usklađena je sa vrijednostima EU i ciljevima održivog razvoja. Takođe, naglašava važnost međuinstitucionalne koordinacije i potrebe za lokalizovanim omladinskim servisima.

Njen prethodnik, **Strategija za mlade 2017–2021**³, imala je ključnu ulogu u institucionalizaciji omladinske politike kroz promociju osnivanja omladinskih kancelarija i savjeta, kao i podsticanje opština da omladinske prioritete integrišu u svoje lokalne razvojne agende.

Tematske nacionalne strategije koje podržavaju uključivanje mladih

Pored specifičnih omladinskih strategija, niz tematskih nacionalnih dokumenata direktno ili indirektno podržava uključivanje mladih. **Nacionalna strategija zapošljavanja 2021–2025**, sa **Akcionim Planom**⁴ daje prioritet ekonomskoj aktivaciji mladih kroz programe zapošljavanja i karijerno vođenje. **Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja 2020–2024**⁵ razvija preduzetničke kompetencije mladih sa ciljem podsticanja inovacija i samozapošljavanja. **Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja 2023–2028**⁶ prepoznaje demografske izazove mladih u ruralnim sredinama i nudi podsticaje za njihovo zadržavanje i privlačenje. Dodatno, dokumenti poput **Strategije rodne ravnopravnosti 2021–2025**, **Strategije borbe protiv klimatskih promjena 2030**, **Strategije mentalnog zdravlja** i **Nacionalnog HIV/AIDS programa** uključuju mlade kao ključnu društvenu grupu kojoj su potrebne ciljane mjere podrške.

EU instrumenti i podrška integracijama

Na regionalnom i međunarodnom nivou, Crna Gora koristi sredstva **Instrumenta pretpristupne pomoći EU (IPA)**, koji predstavlja finansijsku i stratešku osnovu za reforme. Nakon **IPA II (2014–2020)**, Crna Gora je korisnik **IPA III (2021–2027)**. Ovi okviri usmjeravaju podršku EU ka demokratskom upravljanju, vladavini prava, ljudskim pravima, zaštiti životne sredine i osnaživanju mladih. **Odluka EU o finansiranju za Crnu Goru 2024** dodatno definiše prioritetne oblasti, uključujući pravosuđe, javnu administraciju i učešće mladih. **Akcionni planovi za poglavlja 23 i 24** pregovaračkog procesa direktno se odnose na pitanja relevantna za mlade, poput pristupa pravdi, građanskog obrazovanja i pravne pismenosti.

² Ministry of Sports and Youth (October 2023), Youth Strategy 2023–2027 with the Action plan for 2023–2024, Podgorica, accessible at: https://www.strategijazamlade.me/2023-2027/download/SZM_2023-2027_ENG.pdf

³ Ministry of Education UN System in Montenegro (September, 2026), Youth Strategy 2017–2021, Podgorica, accessible at: https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Youth%20Strategy%202017-2021_0.pdf

⁴ Ministry of Economic Development of Montenegro (December, 2021), National Employment Strategy 2021–2025, Podgorica, accessible at: <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2022/02/predlog-nacionalne-strategije-zaposljavanja-2021-2025-s-predlogom-akcionog-plana-zaposljavanja-za-2021-godinu.pdf>

⁵ Ministry of Economic Development of Montenegro (2020), *Strategy for Lifelong Entrepreneurial Learning 2020–2024*, Podgorica, accessed at: <https://www.gov.me/dokumenta/59a998e8-af01-4e54-a205-fc81584163f8>

⁶ Ministry of Agriculture, forestry and water management of Montenegro (June, 2023), *Agricultural and Rural Development Strategy 2023–2028*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/1e9c16c3-8814-49ab-ba89-de4f60f796af?version=1.0>

Crna Gora takođe aktivno učestvuje u programu **Erasmus+** kao partnerska zemlja⁷. Iako nema svoju nacionalnu agenciju, koordinaciju vodi Nacionalna agencija u Ljubljani, dok u Crnoj Gori ulogu kontakt tačke obavlja **ADP-Zid**. Uprkos statusu partnerske zemlje, crnogorske organizacije imaju širok pristup Erasmus+ pozivima, posebno u oblasti jačanja kapaciteta u omladinskom sektoru, gdje mogu biti ravnopravni partneri ili koordinatori. Dodatne mogućnosti postoje u oblasti stručnog obrazovanja i obuka (VET), virtuelnih razmjena i neformalnog obrazovanja.

Program **Evropskog korpusa solidarnosti (ESC)** formalno je dostupan, ali slabo iskorišćen. Iako postoje akreditovane organizacije, nivo učešća je znatno niži nego u Erasmus+. Razlozi leže u slaboj vidljivosti, nedovoljnoj institucionalnoj upućenosti i ograničenom doseg.

Pored vodećih EU programa, Crna Gora je članica **Regionalne kancelarije za saradnju mladih (RYCO)**⁸, mehanizma Zapadnog Balkana čiji je cilj jačanje pomirenja, mobilnosti i saradnje među mladima u regionu. Putem RYCO-a, crnogorske omladinske organizacije i škole učestvuju u interkulturalnim razmjenama, jačanju kapaciteta i projektima prekograničnog dijaloga. Lokalna kancelarija RYCO-a u Podgorici obezbjeđuje sprovođenje i vidljivost programa na nacionalnom nivou i ima značajnu ulogu u približavanju mladih principima izgradnje mira i evropskih vrijednosti.

Crna Gora je takođe korisnica podrške iz **Regionalnog Challenge fonda (RCF)**, programa koji sprovodi Komorski investicioni forum Zapadnog Balkana 6, a finansira ga Njemačko Savezno ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ). RCF jača saradnju između pružalaca stručnog obrazovanja i biznisa, sa posebnim naglaskom na dualno obrazovanje, razvoj vještina i zapošljivost mladih. Više crnogorskih obrazovnih ustanova i privrednih subjekata već je imalo koristi od ovog fonda, koji podržava i infrastrukturu i nastavne planove kako bi se unaprijedila relevantnost na tržištu rada i regionalna konkurentnost.

Zajedno, ovi instrumenti čine **višeslojnu arhitekturu podrške mladima u Crnoj Gori**, obuhvatajući obrazovanje, zapošljivost, građanski angažman i učešće u kreiranju politika. Ipak, iako je pristup ovim programima formalizovan i aktivan, neslaganja u implementaciji, doseg i institucionalnim kapacitetima i dalje ograničavaju njihov puni potencijal. **Obezbjeđivanje šire vidljivosti, ravnopravnog učešća i dugoročne nacionalne održivosti** biće ključno za maksimiziranje njihovog transformativnog uticaja.

Strategije upravljanja i ekonomskog razvoja relevantne za mlade

Crna Gora se uključila i u šire inicijative upravljanja i transparentnosti koje su značajne za mlade. **Akcionni plan Partnerstva za otvorenu upravu (OGP) 2023–2024**⁹ obavezuje Vladu na jačanje mehanizama građanskog učešća, uključujući i mlade. **Strategija digitalne transformacije 2022–2026**¹⁰ naglašava ulogu mladih u digitalizovanom društvu i promoviše digitalnu pismenost i inkluziju kao strateške prioritete. Slično tome, **Program ekonomskih reformi 2024–2026**¹¹ uvodi

⁷ National Erasmus + Office, more information at: <https://www.erasmusplus.ac.me/>

⁸ Regional Youth Cooperation Office, more information at: <https://www.rycowb.org/tag/montenegro/>

⁹ Montenegro Action Plan Review 2022-2024, more information at: <https://www.opengovpartnership.org/documents/montenegro-action-plan-review-2022-2024/>

¹⁰ Ministry of Public Administration, Digital Society and Media (December, 2021), *Digital Transformation Strategy 2022–2026*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/59dcab9b-b0e8-48b7-830b-6e4eab690521?version=1.0>

¹¹ Government of Montenegro (January, 2024), *Economic Reform Programme 2024-2026*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/97a5b5fd-9e83-4b63-82fa-c8692a242f82?version=1.0>

mjere poput **Garancija za mlade** i unaprijeđenih programa stručnog osposobljavanja, s ciljem jačanja zapošljivosti i ekonomske inkluzije mladih..

Međunarodna podrška i empirijski podaci

Međunarodne organizacije i donatori dodatno jačaju ovaj okvir kroz programsku i tehničku podršku. Zajednička inicijativa UNDP-a i UNOPS-a “**Osnaživanje mladih u Crnoj Gori**” (2025)¹² ilustrativan je primjer, usmjerena na podršku sprovođenju nacionalnih strategija kroz jačanje institucionalnih kapaciteta i ciljano uključivanje marginalizovanih mladih. **EU-finansirani projekat Vladavina prava (2023)**, kojim upravlja UNOPS¹³ dopunjuje ove napore integriranjem mladih u javnu administraciju i pravosudne reforme. Paralelno, empirijski podaci i analitički uvidi iz izvora kao što su **Studija o mladima Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) (2024)**¹⁴ i **PRIMA NEET bazna studija (2025)**¹⁵ pružaju dublje razumijevanje izazova i prilika sa kojima se suočavaju mladi u Crnoj Gori.

U zaključku, okvir omladinske politike u Crnoj Gori ne oskudijeva ambicijama. Izazov leži u koherentnosti, koordinaciji i dosljednom sprovođenju. Da bi zemlja u potpunosti iskoristila potencijal mladih u kontekstu evropskih integracija, potrebni su ne samo strateški dokumenti, već i sistemi koji slušaju, uključuju i djeluju sa mladima, a ne samo za njih. Posmatrano u cjelini, ovaj raznovrsni skup zakonskih instrumenata, nacionalnih strategija, tematskih politika i međunarodnih inicijativa čini sveobuhvatan pejzaž omladinske politike u Crnoj Gori. Međutim, sprovođenje ostaje neujednačeno, a pravi domet njihovog uticaja zavisi od političke volje, institucionalnih kapaciteta i suštinskog angažovanja mladih kao partnera u reformama. Ova analiza zasnovana na dokumentima pokazuje da je Crna Gora formalno usvojila većinu instrumenata koje EU preporučuje za integraciju mladih, ali praktična primjena često zaostaje za ambicijama. Stoga su potrebni dodatni naponi kako bi se od političke namjere došlo do mjerljivih rezultata u učešću mladih, posebno u kontekstu procesa pristupanja EU.

2.2 Formalni mehanizmi i platforme za učešće mladih

Pored strateških dokumenata i zakonodavnog okvira, obim u kojem su mladi u Crnoj Gori aktivno uključeni u demokratski život i procese povezane sa EU oblikuje dostupnost, funkcionalnost i pristupačnost formalnih mehanizama učešća. Ovi mehanizmi trebalo bi da premoste jaz između politike i prakse, pružajući mladima stvarne ulazne tačke u procese donošenja odluka i institucionalni život.

Jedna od najuspostavljenijih platformi za učešće u Crnoj Gori jeste sistem **omladinskih savjeta**, koji zakonski postoje na nacionalnom i lokalnom nivou. Ipak, iako Zakon o mladima (2019) predviđa osnivanje **Nacionalnog savjeta mladih** kao stručnog i savjetodavnog tijela Ministarstva sporta i mladih, ovo tijelo do danas nije formalno osnovano. Prethodna struktura pod nazivom COF funkcionisala je od 2010. do 2012, ali nije institucionalizovana. U intervjuima je izostanak ovog tijela

¹² UNDP, *Empowering Montenegro's Youth for a Sustainable Future*, accessed at: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-02/empowering-montenegros-youth-for-a-sustainable-future.pdf>

¹³ Enhancing the Rule of Law in Montenegro, more information at: <https://www.unops.org/news-and-stories/news/enhancing-the-rule-of-law-in-montenegro>

¹⁴ Friedrich-Ebert-Stiftung, (2024), *Youth Study, Navigating uncertainty amidst traditional constraints, Montenegro*, accessed at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/21497-20241212.pdf>

¹⁵ NGO Prima, (2025), *Political, Social and Economic Participation of Youth in Montenegro, Baseline Study*, accessed at: <https://nvoprima.org/wp-content/uploads/2025/05/Baseline-study-PRIMA-1.pdf>

više puta istaknut kao značajna propuštena prilika, jer bez njega ne postoji centralni i reprezentativni glas mladih na nacionalnom nivou. Učesnici su napomenuli da čak i tamo gdje lokalni omladinski savjeti postoje, njihov uticaj je minimalan ukoliko ne postoji dosljedna podrška opštine i jasna primjena omladinskih preporuka.

Na **lokalnom nivou**, Zakon o mladima omogućava formiranje **lokalnih omladinskih savjeta**¹⁶, koji djeluju kao konsultativna tijela za promociju omladinske politike, evaluaciju opštinskih strategija i jačanje učešća mladih. Oni postoje samo u nekoliko opština, poput **Podgorice, Berana, Pljevalja i Cetinja**, a u njihovom sastavu su predstavnici opštinskih organa i NVO-a koji sprovode omladinske politike. Njihova funkcionalnost i uticaj su različiti, jer nisu ustavno obavezujuća tijela i zavise od političke volje i administrativne podrške lokalnih vlasti.

Godine 2024. Crna Gora je svjedočila značajnom razvoju kroz formalno uspostavljanje **Omladinskog parlamenta**, uz podršku **Mreže za mlade Crne Gore**¹⁷ u saradnji sa Skupštinom Crne Gore. Saradnja je formalizovana potpisivanjem Memoranduma o saradnji 18. februara 2025.¹⁸ Omladinski parlament funkcioniše kao nacionalni deliberativni forum koji omogućava mladima iz svih krajeva zemlje da se uključe u zakonodavne procese, iznesu stavove i učestvuju na zasjedanjima u zgradi Skupštine. Skupština Crne Gore preuzela je obavezu finansiranja i domaćinstva ove platforme, što signalizira snažniju institucionalnu posvećenost uključivanju mladih. Na drugom zasjedanju, održanom u decembru 2024., razmatrane su teme poput migracije mladih, obrazovanja i građanskog učešća, pokazujući potencijal ovog mehanizma za razvoj participativne demokratije¹⁹.

Još jedno relevantno tijelo je **Dječji parlament**, koji koordiniraju Skupština Crne Gore i Centar za prava djeteta. On okuplja mlade uzrasta 15–18 godina u godišnjim zasjedanjima. Iako prvenstveno cilja djecu, povezuje i adolescente sa nacionalnim donosiocima odluka, omogućavajući im diskusiju o pitanjima poput ljudskih prava, građanskog učešća i obrazovanja. Njegov doprinos je više simboličan, ali značajan za podizanje svijesti i glas mladih građana.

Studentski parlamenti djeluju u okviru univerziteta. Postoje na Univerzitetu Crne Gore (SPUCG)²⁰ i privatnim institucijama poput Univerziteta Mediteran²¹, sa jasno definisanim ulogama u donošenju akademskih politika, studentskoj dobrobiti i učešću u upravljačkim strukturama. Imaju uspostavljene izborne sisteme i finansijske okvire koje podržavaju univerziteti i eksterni donatori.

U srednjem obrazovanju postoje **Đački parlamenti**, definisani Opštim zakonom o obrazovanju. Ova tijela zastupaju glas učenika u školama i doprinose donošenju odluka o školskim standardima i aktivnostima. Iako zakonom zagarantovani, nivo njihove aktivnosti varira među institucijama. Na nacionalnom nivou njihove interese koordinira **Unija srednjoškolaca Crne Gore (UNSCG)**, nevladina krovna organizacija koja obuhvata preko 100 školskih parlamenata. UNSCG je aktivna u promociji

¹⁶ Ministry of Education, Science and Innovation of Montenegro (2019), *Law on Youth, articles 16-18*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/e1ac770f-706f-4ba9-99e3-790b64ba464f?version=1.0>

¹⁷ The Youth Parliament of Montenegro Organized by the Youth Network of Montenegro, more information at: <https://www.mmcg.me/clanak/mmcg-organizuje-omladinski-parlament>

¹⁸ Signed Memorandum of Cooperation, more information at: <https://www.skupstina.me/me/clanci/potpisan-protokol-o-saradnji-između-skupštine-crne-gore-i-mreze-za-mlade>

¹⁹ The second Session of the Youth Parliament, more information at: <https://www.skupstina.me/me/clanci/potprirednik-skupštine-boris-pejovic-otvorio-drugo-zasjedanje-omladinskog-parlamenta>

²⁰ Student Parliament of the University of Montenegro (SPUM), more information at: <https://spucg.ug.ac.me/>

²¹ Students Parliament of University Mediterranean (SPUM), more information at: <https://unimediterran.net/univerzitet/bodies/management/students-parliament/?lang=en>

učešća mladih u obrazovnim reformama i građanskom životu, a koordinira i rad **Omladinskog centra u Podgorici**²².

Omladinski okvir Crne Gore prepoznaje i ulogu nevladinih organizacija i omladinskih podmladaka političkih partija, koji djeluju kroz zagovaranje, podizanje svijesti i građanski aktivizam. Zakon o mladima omogućava omladinskim NVO-ima da formiraju saveze i nastupaju kao reprezentativne platforme, pod uslovom da okupe najmanje 30 NVO-a iz šest opština. Iako savezi postoje, često su projektno bazirani i gase se nakon prestanka finansiranja, što otežava održiv politički uticaj.

Omladinski centri i omladinski klubovi obezbjeđuju fizički prostor za angažman, obrazovanje i participaciju. Postoji jedan nacionalni Omladinski centar u Podgorici i 11 omladinskih klubova u opštinama poput Tivta, Budve, Ulcinja, Cetinja, Tuzi, Berana, Mojkovca i Pljevalja. Ove institucije nude prilike za neformalno učenje, društveno angažovanje i građanski dijalog, iako njihov domet i kontinuitet variraju po regionima.

Povezana s ovim naporima je i uloga **omladinskih lidera** (npr. **Mladih evropskih ambasadora – YEA**) obučeni kroz različite nacionalne i međunarodne programe. Iako nisu uvijek institucionalno formalizovani, oni djeluju kao multiplikatori u svojim zajednicama, promovišući aktivno građanstvo, volontiranje i omladinsku mobilnost. U pojedinim slučajevima uključeni su u lokalne EU inicijative ili kampanje podizanja svijesti.

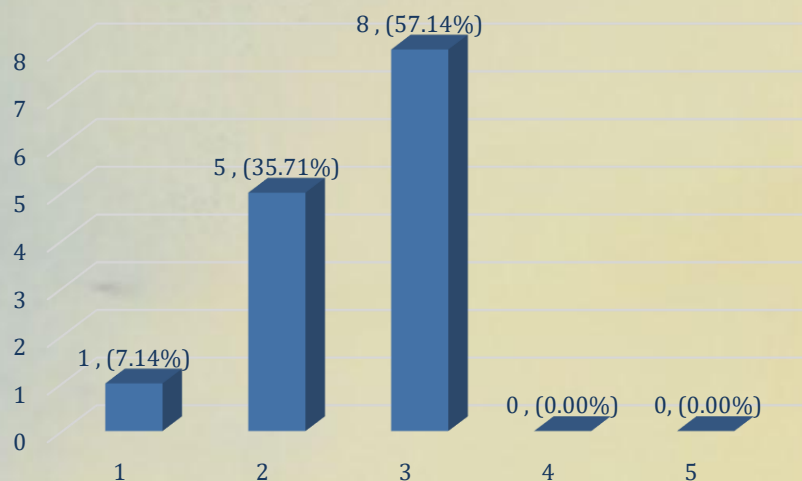
Javne konsultacije predstavljaju još jedan formalni kanal učešća mladih u demokratskim procesima, obično otvoren tokom izrade novih zakona, strateških planova ili opštinskih odluka. Iako zakonom zagarantovane, njihova pristupačnost i vidljivost su ograničene. Mladi često nisu informisani o postojanju ovih procesa ili nemaju proceduralno znanje da učestvuju. Jezik i format konsultacija rijetko su prilagođeni mladima, što dodatno ograničava inkluzivnost. U intervjuima su konsultacije opisane kao “forma radi forme”, uz nizak stepen povjerenja da će se omladinski input zaista razmotriti, što obeshrabruje učešće i onih mladih koji su informisani.

Crna Gora takođe koristi niz **EU programa i međunarodnih inicijativa** koje stvaraju strukturisane mogućnosti za angažman mladih – od mobilnosti i obuka, do političkih dijaloga i ko-kreacije u okviru IPA fondova i projekata poput **EU4ME i Europe for Citizens**. Ipak, učešće u ovim programima češće je dostupno već aktivnim mladima, povezanim s NVO-ima ili urbanim centrima, dok su ruralni i marginalizovani mladi slabije zastupljeni.

Neki ispitanici su istakli da, izvan formalnih struktura, neformalne i ad-hoc omladinske inicijative često pružaju autentičnije prilike za dijalog i saradnju, naročito kada ih organizuju sami mladi, a ne institucije. Takođe je napomenuto da politička polarizacija i partijski uticaji obeshrabruju mlade da se uključuju u zvanična tijela, zbog straha od etiketiranja ili instrumentalizacije.

²² Union of High School Students of Montenegro (UNSCG), more information at: <https://unscg.me/>

Grafikon 1 – Kako biste ocijenili kvalitet formalnih mehanizama za uključivanje mladih (npr. omladinski savjeti, konsultacije, grantovi, javne rasprave)?

Učesnici ankete su zamoljeni da ocijene kvalitet formalnih mehanizama učešća mladih, kao što su omladinski savjeti, javne konsultacije, grant šeme i javne rasprave, na skali od 1 do 5 (1 = loše, 5 = odlično). Odgovori su bili sljedeći: jedan ispitanik dao je ocjenu 1, pet ispitanika ocjenu 2, a osam ispitanika ocjenu 3. Niko nije dao ocjenu 4 ili 5. Prosječna ocjena iznosila je 2,44, što ukazuje na to da se ovi mehanizmi generalno doživljavaju kao ispod zadovoljavajućeg nivoa, pri čemu većina ispitanika smatra da su ili loši ili samo djelimično funkcionalni. Ovaj nalaz sugerise dominantno nezadovoljstvo načinom na koji formalne strukture učešća trenutno funkcionišu u praksi, potvrđujući ranije zaključke iz desk istraživanja i intervju a da se ovi mehanizmi često nedovoljno koriste, slabo komuniciraju ili sprovode samo formalno.

Kada su zamoljeni da daju konkretne primjere za svoje ocjene, ispitanici su uglavnom dijelili negativna iskustva. Istakli su da su javne konsultacije namijenjene mladima, poput onih koje targetiraju studente, omladinske forume ili mlade profesionalce, uglavnom odsutne prilikom izmjena zakona ili politika. Mladi nijesu uključeni u sprovođenje Reformskog agende 2024–2027, dok se institucionalne grant šeme često percipiraju kao nepravedno raspodijeljene, uz primjere favorizovanja. Omladinski savjeti, tamo gdje postoje, funkcionišu sa slabim nivoom angažmana, čak i među samim članovima, dok su pozivi za javne rasprave često praćeni slabim odzivom, što ponekad dovodi i do otkazivanja događaja. U mnogim opštinama ovi mehanizmi su ili potpuno nepostojeći ili postoje samo formalno, bez suštinskih aktivnosti. Ispitanici su takođe naglasili da nedostatak pravovremenih i dostupnih informacija predstavlja ključni faktor koji dovodi do pasivnosti mladih, jer mnogi za prilike za učešće saznaju tek kada je prekasno.

Iako infrastruktura za učešće formalno postoji, ona je fragmentisana i često nedovoljno iskorišćena. Nepostojanje Nacionalnog savjeta mladih, ograničena funkcionalnost lokalnih savjeta i različit nivo aktivnosti učeničkih i studentskih parlamenata ukazuju na sistem u kojem formalne strukture postoje, ali im nedostaje sistemska podrška i operativna konzistentnost kako bi se osiguralo široko, ravnopravno i održivo učešće mladih. Mnogi mehanizmi nijesu dosljedno institucionalizovani na nivou države, a njihova efikasnost je u velikoj mjeri zavisna od lokalnog konteksta. Angažman mladih često zavisi od lične inicijative pojedinih zvaničnika ili omladinskih predstavnika, umjesto da bude ugrađen u

sistemska kulturu i praksu. Ova neujednačenost ograničava transformativni potencijal formalnih mehanizama i otvara pitanja njihove održivosti i dometa.

Kako Crna Gora napreduje na svom evropskom putu, jačanje ovih infrastrukturnih mehanizama biće od ključne važnosti. Potrebno je ne samo da mehanizmi postoje, već i da se suštinski aktiviraju kroz izgradnju kapaciteta, bolju komunikaciju, inkluzivan dizajn i konzistentne povratne mehanizme koji će osigurati da glas mladih ne samo uđe u sistem, već i oblikuje ga.

3. Oblici, prostori i dubina učešća mladih

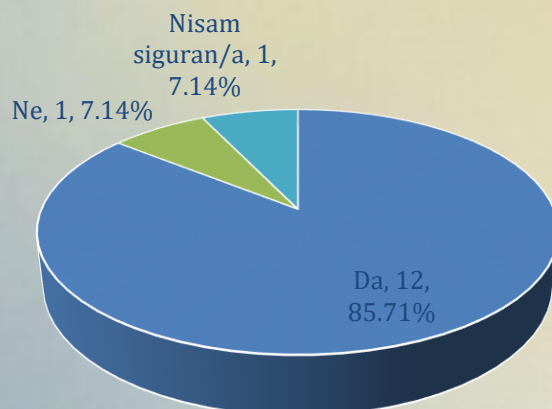
3.1 Oblasti i tipovi angažmana

Mladi imaju važnu ulogu u procesu evropskih integracija, ali se često postavlja pitanje: koliko su zaista uključeni i da li njihov glas zaista pravi razliku? Iako se pozivaju da učestvuju u različitim aktivnostima, mnogi i dalje osjećaju da nijesu dobili pravu šansu da doprinesu. Ovaj tekst istražuje gdje i kako su mladi najaktivniji – kroz projekte, volontiranje, obrazovanje ili simbolično učešće – i koliko su zadovoljni svojim angažmanom do sada. Na osnovu rezultata ankete prikazani su glavni oblici uključivanja mladih, njihovi stavovi o ulozi tokom protekle tri godine i da li je učešće mladih u EU procesima u Crnoj Gori napredovalo ili stagniralo. Analiza pruža jasniju sliku trenutnog stanja i mogućnosti za veće uključivanje mladih u budućnosti.

Prethodno učešće mladih u EU procesima

Na osnovu rezultata ankete jasno je da je većina mladih u uzorku pokazala visok nivo prethodnog angažmana. Konkretno, 12 od 14 ispitanika (85,7%) izjavilo je da su ranije učestvovali u aktivnostima vezanim za evropske integracije ili promociju evropskih vrijednosti. To je uključivalo radionice, debate, volontiranje, uključivanje u projekte, javne konsultacije i kampanje podizanja svijesti.

Grafikon 2 – Učešće mladih u aktivnostima povezanim sa evropskim integracijama i evropskim vrijednostima

Međutim, jedan ispitanik (7,1%) izjavio je da nije bio uključen, dok je još jedan (7,1%) naveo da nije siguran. Ovo sugerise da, iako većina mladih pokazuje iskustvo i proaktivnost, postoji dio populacije koji ili nije imao pristup mogućnostima za učešće, ili nije bio dovoljno informisan ili angažovan.

Ključne oblasti aktivnosti mladih

Analiza odgovora pokazuje da mladi učestvuju u procesima evropskih integracija kroz različite formate, pri čemu se izdvajaju četiri dominantne oblasti:

1. Aktivizam i volontiranje – 78,6%

Mladi su visoko angažovani kroz ulične akcije, građanske kampanje, neformalne skupove i direktnu podršku zajednici. Ovakvo učešće uglavnom se odvija van institucionalnih kanala i odražava snažnu ličnu inicijativu i posvećenost društvenim pitanjima.

2. Obrazovanje i promocija evropskih vrijednosti – 71,4%

Mladi značajno doprinose promociji znanja o vladavini prava, ljudskim pravima, slobodi medija, rodnoj ravnopravnosti i demokratiji. Ovo se najčešće sprovodi kroz neformalno obrazovanje, radionice, omladinske forume i online kampanje.

3. Učešće u EU projektima – 71,4%

Ispitanici su pokazali snažnu uključenost u projekte finansirane ili podržane od EU, uključujući Erasmus+ programe, regionalne razmjene, obuke i studijske posjete. Ovi projekti često predstavljaju ulaznu tačku za mlade u evropske teme, nudeći vrijedna iskustva, vještine i mreže kontakata.

4. Praćenje i komentarisanje javnih politika – 7,1%

Samo mali broj ispitanika naveo je da se bavi analizom ili komentarisanjem javnih politika. Ovo sugerise da su mladi i dalje marginalno uključeni u praćenje reformi, strateških dokumenata ili zakonodavnih inicijativa, vjerovatno zbog ograničenog pristupa, podrške ili podsticaja.

Grafikon 3 – Oblasti u kojima su mladi najviše uključeni u proces evropskih integracija

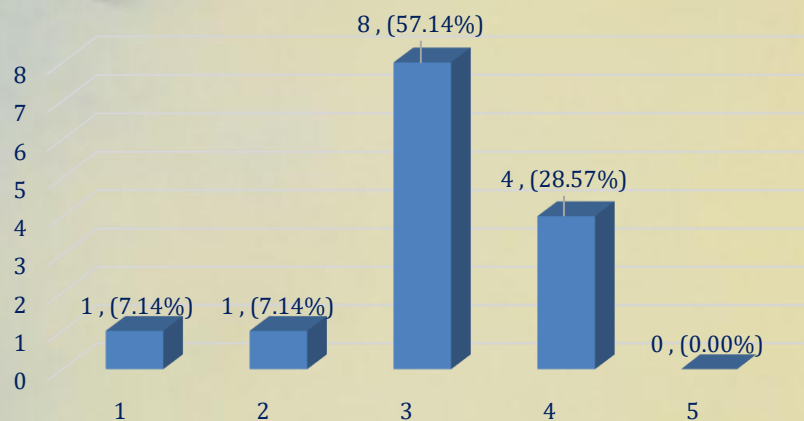
Percepcija učešća mladih u EU integracijama (posljednje tri godine)

Na pitanje kako bi ocijenili trenutni nivo učešća mladih u EU integracijama u Crnoj Gori u posljednje tri godine, koristeći skalu od 1 do 5 (1 = veoma nizak, 5 = veoma visok), ispitanici su odgovorili ovako:

- 57,1% (8 ispitanika) ocijenilo je sa 3, što ukazuje na umjeren ali ograničen nivo učešća. Mladi su formalno prisutni u procesu, ali svoj uticaj često doživljavaju kao simboličan.

- 28,6% (4 ispitanika) dalo je ocjenu 4, što odražava umjereno pozitivan stav, vjerovatno među onima koji su imali direktnije prilike za uključivanje u institucionalne ili projektne mehanizme.
- 14,2% (2 ispitanika, između ocjena 1 i 2) smatra da je učešće mladih nisko ili veoma nisko, što ukazuje na frustraciju, isključenost ili nedostatak prilika.
- 0% je dalo ocjenu 5, što znači da nijedan ispitanik ne vidi omladinsko učešće kao potpuno integrisano i institucionalizovano.

Grafikon 4 – Procjena nivoa učešća mladih u procesu evropskih integracija u Crnoj Gori tokom posljednje tri godine

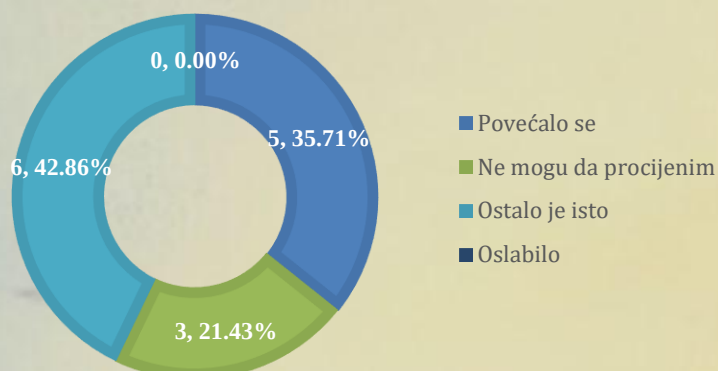
Ova distribucija naglašava raskorak između formalnog prisustva i stvarnog uticaja. Iako se mladi pozivaju da učestvuju, njihov glas rijetko se pretvara u konkretne odluke ili političke ishode.

Promjena u nivou uključivanja mladih u odnosu na prethodne godine

Na pitanje da li je u posljednjim godinama došlo do promjene u nivou uključivanja mladih u EU procese integracija:

- 42,9% smatra da je uključenost ostala ista, što ukazuje na percepciju stagnacije.
- 35,7% osjeća da se povećala, što sugerise da se prepoznaju izolovana poboljšanja, vjerovatno zahvaljujući novim mehanizmima, snažnijem angažmanu civilnog društva ili boljoj vidljivosti omladinskih inicijativa.
- 21,4% nije moglo da procijeni promjenu, što može ukazivati na nedostatak informacija, izloženosti ili angažmana u institucionalnim procesima.

Grafikon 5 – Promjena nivoa uključivanja mladih u EU integracije u odnosu na prethodne godine

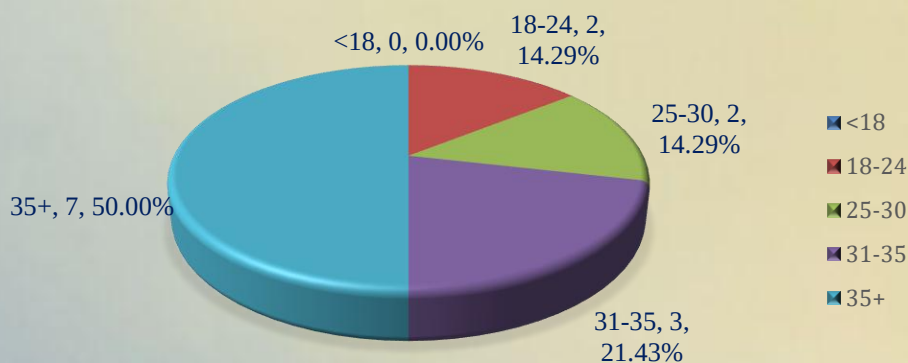

Ovi odgovori pokazuju da, iako se prepoznaje određeni napredak, sistemska poboljšanja nijesu evidentna u svim segmentima, a mnogi mladi i dalje ostaju izvan struktura donošenja odluka.

Sektorska i starosna struktura kao kontekst

Starosna struktura pokazuje obrasce angažmana: polovina ispitanika, tj. 50%, ima 35 i više godina, dok su 3 ispitanika (21,4%) između 31–34 godine. Mladi u užem smislu (do 30 godina) čine 28,6% uzorka, odnosno 4 ispitanika – 14,3% u grupi od 25–30 godina i 14,3% u grupi od 18–24 godine.

Grafikon 6 – Starosna struktura ispitanika

Ovo znači da, iako se istraživanje fokusira na mlade, stariji profesionalci i aktivisti (vjerovatno sa dugogodišnjim angažmanom) i dalje dominiraju procesima, ali takođe mogu iz drugačije perspektive objektivno procijeniti nivo uključenosti mladih kroz različite segmente.

Takođe, mlađi ispitanici (18–30) mnogo češće izražavaju skepticizam i nezadovoljstvo. Njihovi odgovori pokazuju da nedostatak prilika da se njihov glas čuje, u kombinaciji sa ograničenim uticajem na donošenje odluka, stvara percepciju da su više formalno nego suštinski uključeni. Nasuprot tome, stariji učesnici (31+) pokazuju pragmatičniji pristup i fokusiraju se na unapređenje postojećih

mehanizama, vjerovatno zahvaljujući većem iskustvu u institucionalnoj saradnji i poznavanju procedura.

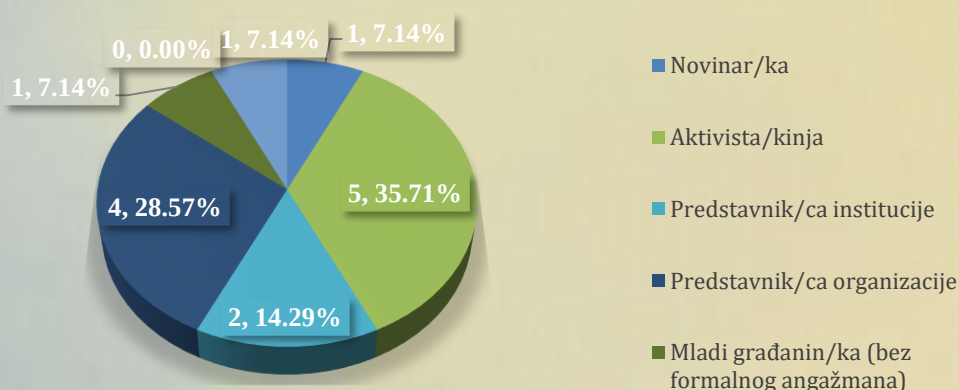
Ova struktura sugerise da bez aktivnijeg uključivanja mladih do 30 godina, posebno onih izvan organizovanih sektora, proces evropskih integracija u Crnoj Gori će i dalje predvoditi iskusniji akteri, dok će energija i perspektiva najmlađih ostati nedovoljno iskorišćeni.

3.2 Percepcije i odnosi moći

Način na koji mladi doživljavaju svoju ulogu u demokratskim i EU integracionim procesima u Crnoj Gori, kao i način na koji institucije, političke partije i drugi akteri tu ulogu percipiraju, predstavlja odlučujući faktor u oblikovanju kvaliteta učešća. Percepcije utiču ne samo na spremnost mladih da se angažuju, već i na stepen otvorenosti institucija, nivo povjerenja između aktera i to da li se mladi smatraju istinskim partnerima u donošenju odluka ili simboličnim “ukrasima” u političkim procesima.

Kako bi se bolje razumjela ova dinamika, ispitanicima u anketi postavljena su ciljano formulirana pitanja koja su obuhvatala i njihov socio-profesionalni profil i procjenu institucionalne spremnosti da uključe mlade. Podaci su dalje analizirani u odnosu na starosnu strukturu i sektorsku pripadnost ispitanika, što je omogućilo nijansirani uvid u to kako na percepcije utiču životno iskustvo, profesionalna uloga i generacijska perspektiva.

Grafikon 7 – Sektorska pripadnost ispitanika

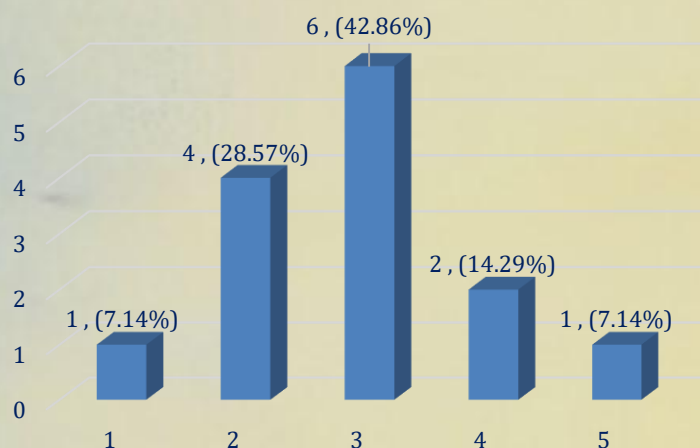

Učesnici su dolazili iz različitih sektora. Najveći broj (35,7%) identifikovao se kao aktivisti, zatim slijede predstavnici civilnog društva (28,6%). Predstavnici institucija činili su 14,3% uzorka, dok su akademska zajednica, mediji i neafirmisani mladi građani bili zastupljeni sa po 7,1%. Starosna distribucija bila je izraženije nagnuta ka starijim učesnicima – 50% je imalo preko 35 godina, 21,4% je bilo starosti 31–34 godine, dok su preostali ispitanici ravnomjerno raspodijeljeni (po 14,3%) između starosnih grupa 25–30 i 18–24 godine. Ovaj demografski sastav je značajan jer može da utiče na percepciju institucionalne otvorenosti i spremnosti da uključe mlade u strateško donošenje odluka.

Institucionalna otvorenost za uključivanje mladih u EU procese kreiranja politika

Ispitanici su ocjenjivali institucionalnu otvorenost na skali od 1 (niska) do 5 (visoka). Rezultati pokazuju umjerenu, ali opreznu percepciju inkluzivnosti: jedan ispitanik ocijenio je sa 1, četiri sa 2, šest sa 3, dva sa 4 i jedan sa 5.

Grafikon 8 – Institucionalna otvorenost za uključivanje mladih u kreiranje EU politika

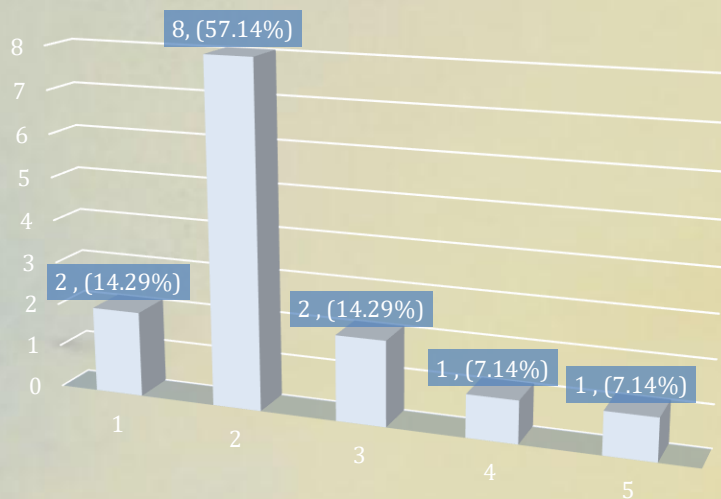

Prosječna ocjena iznosila je 2,86, što odražava dominantan stav da su institucije samo djelimično otvorene za uključivanje mladih u procese povezane sa EU politikama. Dok su neki ispitanici naveli izolovane primjere konstruktivne saradnje, drugi su ukazali na nedostatak proaktivnog pristupa i suštinskog uključivanja omladinskog glasa. Analiza po starosnim grupama pokazuje da su mlađi ispitanici (18–24 i 25–30) davali nešto niže ocjene, što ukazuje na jaz u percepciji između mlađih učesnika i starijih profesionalaca, koji su možda imali više prilika da sarađuju sa institucijama. Sektorska analiza ukazuje da su aktivisti i predstavnici NVO bili kritičniji, dok su institucionalni predstavnici generalno davali nešto više ocjene, vjerovatno zbog bližeg odnosa sa strukturama donošenja odluka.

Stvarna spremnost političkih partija i institucija da uključe mlade u donošenje odluka

Kada su upitani da ocijene koliko su političke partije i institucije spremne da istinski uključe mlade u donošenje odluka, ispitanici su ponovo koristili skalu od 1 do 5, gdje je 1 značilo minimalnu spremnost, a 5 maksimalnu spremnost. Dva ispitanika su spremnost ocijenila sa 1, osam sa 2, dva sa 3, jedan sa 4 i jedan sa 5.

Grafikon 9 – Stvarna spremnost političkih partija i institucija da uključe mlade u donošenje odluka

Prosječna ocjena ovdje je iznosila 2,36, što ukazuje na znatno nižu percepciju spremnosti u poređenju sa ocjenom otvorenosti iz prethodnog pitanja. Ovo sugerise da, iako institucije nominalno mogu izgledati otvorene za omladinsko učešće, to se ne prevodi u aktivno dijeljenje moći ili u integraciju omladinskih perspektiva u konačne odluke. Odgovori pokazuju da se mladi često konsultuju radi forme, ali da njihov doprinos ima ograničen uticaj na stvarne ishode politika.

Kombinovanjem dobijenih podataka uočava se obrazac: ispitanici koji su bili optimističniji u pogledu institucionalne otvorenosti nijesu uvijek imali isto mišljenje o spremnosti za dijeljenje moći u odlučivanju. Drugim riječima, **biti pozvan u prostoriju ne znači nužno imati mjesto za stolom**. Ovaj jaz posebno je izražen među aktivistima iz civilnog sektora, koji, uprkos čestoj interakciji sa institucijama, procese često opisuju kao proceduralne, a ne transformativne. Starosna struktura ponovo igra ulogu – mlađi ispitanici izražavaju veći skepticizam i prema otvorenosti i prema spremnosti institucija, vjerovatno zbog manjeg broja prilika da direktno svjedoče pozitivnim promjenama.

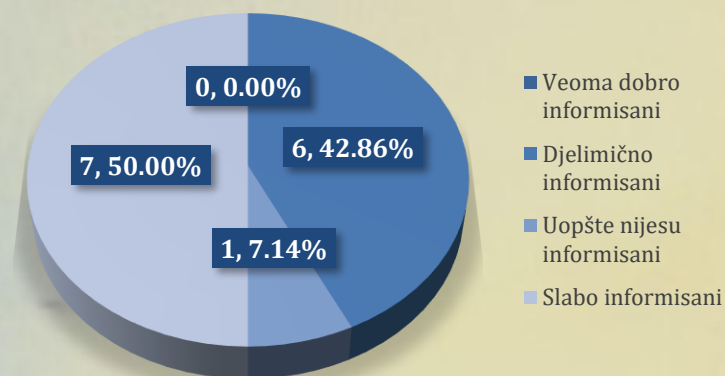
Nalazi ukazuju na deficit povjerenja između mladih i političkih/institucionalnih aktera, uzrokovan nedosljednim sprovođenjem participativnih inicijativa, selektivnim uključivanjem i percepcijom da je omladinsko učešće često više simbolično nego suštinsko. Ovo dodatno naglašava potrebu za strukturnim reformama koje prevazilaze konsultativni nivo i vode ka istinskoj ko-kreaciji politika, gdje se mladi tretiraju kao **akteri i partneri**, a ne samo kao publika kojoj se obraća.

4. Motivacija, svijest i vrijednosti

4.1 Pokretači i prepreke za angažman

Na osnovu sprovedene ankete, koja je istražila stavove i iskustva mladih u vezi sa procesima evropskih integracija i demokratizacije, moguće je jasno identifikovati šta motiviše, a šta demotiviše mlade da se aktivno uključe u ove procese.

Grafikon 10 – Informisanost mladih o evropskim integracijama i pratećim reformama

Rezultati pokazuju da su mladi u Crnoj Gori generalno nedovoljno informisani o evropskim integracijama i reformama koje ih prate. Polovina ispitanika (50,0%) smatra da su mladi slabo informisani, dok dodatnih 42,9% (6 od 14 ispitanika) smatra da su djelimično informisani. Ovo naglašava značajan jaz u znanju i svijesti, sugerišući da je nedostatak informacija jedan od glavnih izvora demotivacije – kada mladi ne razumiju šta proces podrazumijeva i kako direktno utiče na njih, malo je vjerovatno da će pokazati interesovanje.

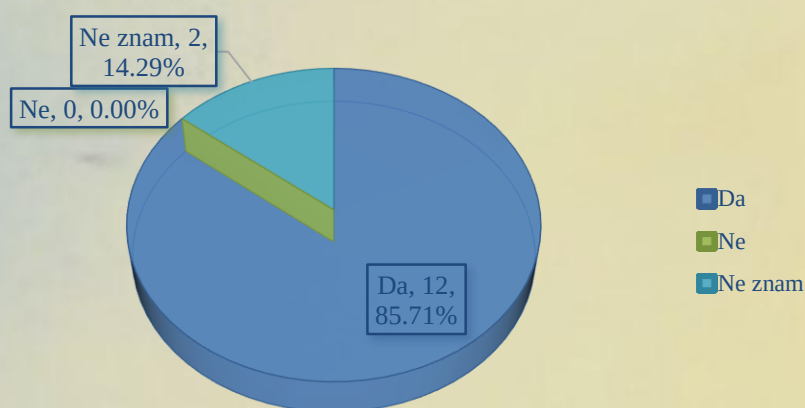
Kao najznačajnije prepreke za angažman mladih, ispitanici su identifikovali: **nedostatak informacija** – 11 (78,6%), **nepovjerenje u institucije** – 10 (71,4%), **političku nezainteresovanost** – 8 (57,1%), te **nedovoljno prepoznavanje važnosti procesa evropskih integracija** – 8 (57,1%). Dodatno, značajan broj ispitanika istakao je **socijalno-ekonomsku nesigurnost** – 6 (42,9%) i **nedostatak prilika i institucionalne podrške** – 4 (28,6%) kao faktore koji dodatno otežavaju učešće mladih. Ovi rezultati odražavaju okruženje u kojem čak i motivisani mladi teško pronalaze podršku, dostupan i jasno strukturisan sistem za uključivanje.

Grafikon 11 – Prepreke učešću mladih u procesima EU integracija i demokratizacije

Uprkos ovim izazovima, većina ispitanika – 12 (85,7%) vjeruje da postoji prostor za unapređenje pristupa mladima u ovim procesima, dok su 2 (14,3%) izjavila da nijesu sigurna. Nijedan ispitanik nije smatrao da su postojeći mehanizmi dovoljni, što jasno ukazuje na potrebu za reformama i novim pristupima.

Grafikon 12 – Da li postoji prostor za unapređenje pristupa mladima u ovim procesima?

Na osnovu analize deset konkretnih odgovora na pitanje „Šta bi trebalo prvo promijeniti?“, izdvajaju se nekoliko ključnih oblasti koje mladi prepoznaju kao prioritete za poboljšanje njihovog uključivanja u procese evropskih integracija.

Više ispitanika naglašava potrebu za reformom obrazovnog sistema, posebno osnovnog i srednjeg, sa fokusom na približavanje teme evropskih integracija mladima na jasan i razumljiv način. Neki odgovori direktno ukazuju da formalni obrazovni sistem ne objašnjava dovoljno relevantnost EU vrijednosti, dok drugi predlažu da se on dopuni metodama neformalnog obrazovanja, kao što su radionice, debate i seminari.

Česta preporuka je i potreba za boljim informisanjem mladih, posebno kroz škole i digitalne platforme, budući da mnogi nemaju jasno razumijevanje šta evropske integracije zapravo znače za njih. Dodatno, neki ispitanici naglašavaju važnost direktnog uključivanja mladih u društvene i političke procese i osiguravanja veće transparentnosti institucija, uz argument da mladi treba da dobiju **stvarnu, a ne simboličnu** ulogu u donošenju odluka.

Neki idu i dalje, pozivajući institucije na strateški pristup, sa jasnim i dugoročnim planovima koji mlade uključuju ne samo kao ciljnu grupu već i kao aktivne saradnike. Takođe, predlaže se promocija pozitivnih primjera omladinskog angažmana, kako bi se izgradilo povjerenje i inspirisalo veće uključivanje.

Raznolikost odgovora pokazuje da mladi nijesu pasivni posmatrači – oni daju konkretne i promišljene prijedloge. Traže obrazovanje koje osnažuje, informacije koje usmjeravaju i prostor u kojem mogu da djeluju. Glavna poruka je jasna: njihovo uključivanje mora prevazići formalizam i biti zasnovano na suštinskoj, sistemskoj promjeni.

U zaključku, mladi su najviše demotivisani kada su isključeni iz dijaloga, nedovoljno informisani i kada osjećaju da nemaju stvarni uticaj. S druge strane, motivišu ih pristupi koji ih aktivno uključuju, osnažuju

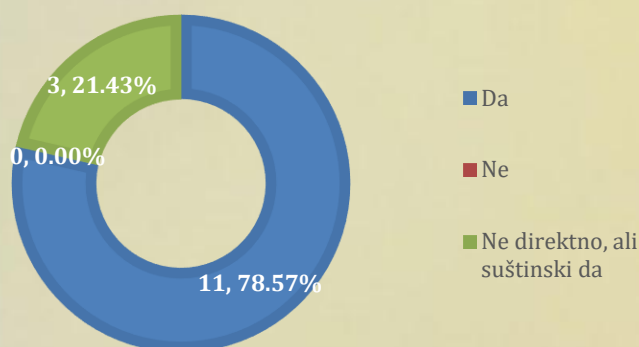
kroz znanje i stvaraju prostor za suštinsko djelovanje. Njihovi odgovori nijesu samo kritike postojećeg sistema, već i konkretni i konstruktivni prijedlozi za njegovu transformaciju.

4.2 Mladi i evropske vrijednosti

Postoje jasni dokazi da mladi u Crnoj Gori nijesu samo svjesni evropskih vrijednosti kao što su vladavina prava, sloboda medija, transparentnost i ljudska prava, već ih i aktivno promovišu kroz svoj rad, studije, aktivizam ili angažman u zajednici.

Značajnih 78,6% ispitanika (11) izjavilo je da eksplicitno promoviše ove vrijednosti u svojim aktivnostima, dok je dodatnih 21,4% (3) navelo da, iako ih ne adresiraju direktno, promovišu ih indirektno kroz prirodu svog rada ili inicijativa.

Grafikon 13 – Promocija evropskih vrijednosti kroz rad i aktivnosti

Ova snažna povezanost pokazuje da se evropske vrijednosti ne doživljavaju kao apstraktni koncepti ili obaveze nametnute spolja. Naprotiv, mladi ih vide kao relevantne za kontekst Crne Gore i direktno povezane sa reformskom agendom zemlje. Mnogi su angažovani u oblastima poput obrazovanja, projekata civilnog društva i javnih službi, gdje evropske vrijednosti predstavljaju jasan okvir za njihove svakodnevne aktivnosti.

Kvalitativni komentari dodatno potvrđuju ove nalaze: više ispitanika pozvalo je na konkretne reforme zasnovane upravo na ovim principima, posebno veću institucionalnu transparentnost, inkluzivno donošenje odluka i mjere protiv političke apatije i institucionalnog nepovjerenja.

Ukratko, mladi u Crnoj Gori su aktivni nosioci evropskih vrijednosti, posmatrajući ih ne samo kao standarde kojima treba težiti, već i kao praktične alate za unapređenje upravljanja, građanskog učešća i svakodnevnog života. To ih pozicionira kao ključne partnere u obezbjeđivanju da lokalne reforme ostanu dosljedne procesu evropskih integracija.

5. Sektorske perspektive: ko vidi mlade kao relevantne aktere?

5.1 Pogledi novinara, donosilaca odluka, NVO i akademske zajednice

Analiza pokazuje da aktivisti i mladi bez formalne pripadnosti najjasnije prepoznaju i potencijal i prepreke sa kojima se mladi suočavaju u procesima evropskih integracija i demokratizacije. Aktivisti su najzastupljeniji među ispitanicima i najglasniji u identifikaciji specifičnih izazova, naglašavajući da mlade vide kao ključne agente promjena, ali i izražavajući duboku zabrinutost zbog strukturnih barijera koje ometaju njihovo uključivanje.

Najčešće pomenute prepreke od strane aktivista bile su:

- nedostatak povjerenja u institucije (5 puta),
- nedostatak informacija (4 puta),
- politička nezainteresovanost (3 puta),
- nedovoljno prepoznavanje značaja procesa integracija (3 puta),
- socio-ekonomska nesigurnost (3 puta).

Raspon i dubina njihovih odgovora odražavaju visok nivo svijesti o kompleksnosti omladinskog učešća i sistemskoj prirodi izazova.

Slično tome, mladi bez formalnog angažmana takođe pokazuju snažno razumijevanje problema, ističući nedostatak informacija, institucionalnu pasivnost i političku apatiju. Ovo sugerise da se čak i oni koji nijesu formalno uključeni vide kao potencijalni doprinosioci, ali im nedostaje podrška i prilike da se angažuju.

Razlike u stavovima i svijesti među akterima

Postoje značajne razlike u tome kako različiti sektori percipiraju prepreke i ulogu mladih:

- Institucionalni predstavnici imaju umjerenije stavove. Dok priznaju određene barijere (kao što su nedostatak informacija, povjerenja ili prepoznavanja), ne naglašavaju dublje, sistemske probleme onako jasno kao aktivisti. To može sugerisati ograničeno razumijevanje omladinskih potreba ili nespремnost da se priznaju institucionalni nedostaci.
- Akademijski sektor uglavnom se fokusira usko, primarno ističući nedostatak informacija kao glavni problem. Ovo sugerise snažno oslanjanje na obrazovni pristup, uz manje pažnje posvećene političkoj ili institucionalnoj dinamici.
- Novinari nude uravnoteženu perspektivu, identifikujući ključne barijere poput političke apatije i nedostatka prepoznavanja procesa integracija. Međutim, ne pominju nepovjerenje u institucije, što može odražavati profesionalnu neutralnost ili drugačije shvatanje uloge institucija.
- Aktivisti izražavaju najkritičnije i najdetaljnije stavove, identifikujući višeslojne prepreke i sistemske probleme. Njihovi odgovori pokazuju da su oni najviše svjesni i angažovani u razumijevanju uloge mladih u društvenim promjenama.

- Neafirmisani mladi dijele slične zabrinutosti kao i aktivisti, iako su njihovi odgovori nešto manje strukturirani. Ipak, to ukazuje na snažan potencijal za angažman ukoliko im se obezbijede odgovarajući prostori i mehanizmi podrške.

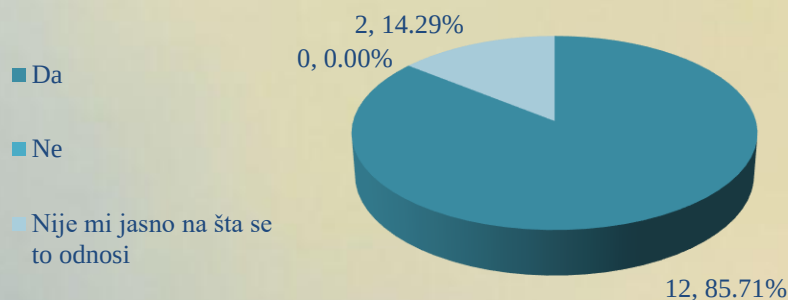
Sektori se razlikuju u dubini razumijevanja uloge mladih i izazova sa kojima se suočavaju. Aktivisti i neafirmisani mladi najskloniji su da prepoznaju mlade kao agente promjena, ali i da jasno vide sistemske barijere koje ograničavaju taj potencijal. Institucionalni i akademski akteri, nasuprot tome, teže da se fokusiraju na formalne mehanizme i obrazovanje, često zanemarujući šira politička pitanja i izazove povjerenja. Ove različite perspektive naglašavaju potrebu za jačim međusektorskim dijalogom i aktivnijim uključivanjem mladih u kreiranje politika, kako bi svi akteri imali realno razumijevanje i izazova i transformativne uloge koju mladi mogu igrati.

5.2 Nepodudarnosti i propuštene prilike

Jedna od ponavljajućih tema istraživanja jeste jaz između toga kako akteri percipiraju učešće mladih i kako ga mladi sami doživljavaju. Ova nepodudarnost često proizilazi iz nedostatka koordinacije i uzajamnog povjerenja, kao i iz horizontalnih diskonektovanosti između institucija, političkih aktera i omladinskih zajednica. Iako na papiru postoje mehanizmi za uključivanje, u praksi oni često ne omogućavaju stvaran uticaj, što vodi do frustracije i povlačenja mladih.

Ispitanici su upitani da li prepoznaju razliku između **aktivnog učešća**, gdje mladi suštinski utiču na odluke, i **dekorativnog uključivanja**, gdje je njihovo prisustvo simbolično i bez suštinskog uticaja.

Grafikon 14 – Razlika između aktivnog učešća i dekorativnog uključivanja

Od svih ispitanika, 12 (85,7%) je izjavilo da prepoznaje ovu razliku, dok su 2 (14,3%) navela da nijesu sigurna na šta se termin odnosi.

Dekorativno uključivanje: primjeri iz prakse

Kroz dodatna pitanja, ispitanici su dali konkretne primjere dekorativnog uključivanja u različitim institucionalnim i političkim kontekstima:

- omladinski savjeti, odbori i parlamenti gdje se mladi pozivaju samo da glasaju o unaprijed pripremljenim materijalima ili daju mišljenja koja se kasnije zanemare;

- uključivanje mladih radi „popunjavanja kvota“ ili ispunjavanja formalnih zahtjeva, bez daljeg angažmana ili povratnih informacija;
- studentsko uključivanje u TV programe posvećene EU integracijama, uz minimalnu ili nikakvu ulogu u oblikovanju narativa;
- pozivi akademskoj i studentskoj zajednici da se samostalno nominuju za procese, bez institucionalne posvećenosti da ti procesi budu održivi i svrhoviti;
- političke partije koje stavljaju mlade (ili žene) na izborne liste radi ispunjavanja kvota, koristeći ih u vizuelnim kampanjama kao „pozadinu“, bez suštinskog uključivanja u debate o politici ili strateškim odlukama;
- događaji poput „Dana djece“ u Skupštini Crne Gore, gdje djeca postavljaju pitanja koja su unaprijed pripremili nastavnici, što rezultira insceniranom a ne autentičnom razmjenom;
- javne konsultacije koje nemaju stvarni uticaj i ne bave se temama relevantnim za mlade.

Ovi primjeri ukazuju na obrazac koji pokazuje da, iako institucije mogu izgledati kao da uključuju mlade, angažman je često proceduralan, simboličan ili površan. Nalazi pokazuju da dekorativno uključivanje nije izolovan slučaj već **sistemska izazov** koji potkopava povjerenje i ograničava transformativni potencijal učešća mladih. Rješavanje ove neusaglašenosti zahtijeva namjernu koordinaciju, transparentnost i stvaranje mehanizama povratnih informacija koji obezbjeđuju da doprinosi mladih utiču na stvarne političke odluke.

6. Preporuke

Na osnovu desk istraživanja i uvida prikupljenih kroz intervju, razvijen je set ciljanih, sektorski specifičnih preporuka usmjerenih na transformaciju angažmana mladih u procesima EU integracija i demokratizacije. Ove preporuke kombinuju glasove učesnika, koji su dali konkretne prijedloge zasnovane na ličnom iskustvu, sa analitičkim zaključcima o sistemskim prazninama i međunarodnim dobrim praksama.

Preporuke su predstavljene po sektorima, obezbjeđujući jasan put djelovanja za institucije, omladinske organizacije, medije i međunarodnu zajednicu.

Za institucije

Intervjui otkrivaju da mladi često nailaze na „dekorativno“ uključivanje – pozicionirani u savjetima ili na događajima bez stvarnog uticaja – dok desk istraživanje potvrđuje postojanje institucionalne fragmentacije, niskog povjerenja i ograničenih mehanizama za povratne informacije. Ključne preporuke ispitanika uključuju:

- uvođenje građanskog obrazovanja kao obaveznog i praktičnog predmeta u školama i na univerzitetima, sa fokusom na demokratske procese, prava i institucije EU;
- uspostavljanje nacionalne platforme za strukturisani dijalog mladih i institucija, sa zakonskom obavezom institucija da odgovore na prijedloge mladih;
- formiranje omladinskih savjeta u svakoj opštini sa stvarnim ovlašćenjima u donošenju odluka;
- obavezno uključivanje mladih iz marginalizovanih zajednica;
- unapređenje transparentnosti u dodjeli grantova kroz nezavisne komisije i jasne procedure.

Dodatne preporuke iz istraživanja uključuju:

Uključenost mladih u procese EU integracija Izvještaj

- prelazak sa ad-hoc konsultacija na institucionalizovane okvire učešća sa jasnim rokovima i povratnim mehanizmima;
- razvoj pokazatelja uspješnosti omladinskog učešća (npr. procenat usvojenih prijedloga mladih, zadržavanje mladih u tijelima za odlučivanje tokom više godina);
- uvođenje obaveznog javnog izvještavanja o tome kako su komentari i prijedlozi mladih uzeti u obzir u kreiranju politika.

Za omladinske organizacije i NVO

Intervjui i sekundarni izvori pokazuju da omladinske NVO često rade sa ograničenim resursima, što im smanjuje kapacitet za dugoročno zagovaranje. Mladi su naglasili i potrebu za pristupačnijim informacijama o EU i praktičnim prilikama za uključivanje. Ključne preporuke uključuju:

- sprovođenje kritičkih, kreativnih projekata koji analiziraju politike i predlažu rješenja;
- jačanje neformalnog obrazovanja u školama kroz partnerstva sa NVO;
- unapređenje komunikacije kako bi teme EU postale relevantnije i dostupnije mladima;
- promociju volontiranja i njegovo priznavanje kao validnog profesionalnog iskustva.

Dodatne preporuke uključuju:

- razvoj mentorskih programa koji povezuju mlade sa iskusnim donosiocima odluka, novinarima i aktivistima;
- povezivanje lokalnih inicijativa sa regionalnim i EU omladinskim platformama za zagovaranje;
- sistematsko praćenje i javno objavljivanje i dobrih praksi i primjera dekorativnog uključivanja radi očuvanja odgovornosti.

Za medije

Mediji su istovremeno i prepreka i prilika. Iako je izvještavanje o angažmanu mladih u EU integracijama minimalno, učesnici vjeruju da mediji mogu oblikovati javnu percepciju i inspirisati učešće. To se može postići kroz:

- povećanu medijsku vidljivost omladinskih EU projekata;
- promociju omladinskih inicijativa i uspješnih priča;
- uključivanje mladih direktno kao kreatora sadržaja, komentatora i eksperata u TV, radio i online debatama o EU integracijama;
- razvoj posebnih serijala o pravima mladih, prilikama i mehanizmima uticaja u kontekstu EU.

Za EU i međunarodnu zajednicu

Desk istraživanje potvrđuje da mnogi EU programi u Crnoj Gori targetiraju mlade, ali rijetko zahtijevaju dokaze o suštinskom uključivanju. Ispitanici su naglasili potrebu za održivom finansijskom i edukativnom podrškom. Ključne preporuke uključuju:

- obezbjeđivanje stalnih i dostupnih fondova za projekte koje vode mladi, uz minimalnu birokratiju;
- proširenje programa mobilnosti poput Erasmus+, uz mogućnosti za lokalne akcije;
- javno prepoznavanje mladih već angažovanih u demokratskom i EU zagovaranju;

- uslovljavanje finansiranja dokazima o stvarnom uključivanju mladih u dizajn i sprovođenje projekata;
pružanje tehničke i mentorske podrške crnogorskim institucijama za izgradnju participativnih modela upravljanja.

Istaknuti citati

Pored formalnih odgovora iz ankete, nekoliko sagovornika je podijelilo snažne refleksije o tome šta je potrebno promijeniti da bi mladi igrali istinsku ulogu u demokratskoj i evropskoj budućnosti Crne Gore. Slijede direktni citati, blago uređeni radi jasnoće, koji oslikavaju hitnost, viziju i odlučnost izraženu tokom naših razgovora.

“Potrebno je bolje sprovođenje postojećih zakona, osnivanje omladinskih savjeta na nacionalnom i lokalnom nivou i, bez izuzetka, otvaranje psiholoških savjetovališta za mlade.”

“Uvesti građansko obrazovanje kao obavezan predmet u školama.”

“Moja ključna poruka donosiocima odluka u Crnoj Gori bila bi ova: prestanite da mladima obećavate budućnost, dajte im sadašnjost. Nemojte graditi demokratiju i evropski put bez onih koji će zapravo živjeti u toj Evropi i toj demokratiji. Uključite ih iskreno, slušajte ih pažljivo i dajte im prostor da djeluju slobodno. Mladi nijesu problem koji treba ‘upravljati’, već rješenje koje treba osnažiti.”

“Prije svega, ne zaboravite da su mladi građani ove zemlje, baš kao i svi ostali čiji se glasovi i potrebe moraju uzeti u obzir. Pozicije moći su privremene, ali odgovornost prema javnosti je trajna. Mladi i građani nijesu protivnici, već potencijalni partneri u izgradnji boljeg sistema za sve. Otvoren dijalog, inkluzivnost i spremnost da učimo jedni od drugih ključni su za kreiranje politika koje odgovaraju stvarnim potrebama i doprinose pravednijem i funkcionalnijem društvu.”

“Svijet se mijenja tako brzo da ga jedino mladi mogu istinski razumjeti, zato im dopustimo da nam pokažu put.”

“Uključite mlade ne samo kao učesnike, već kao partnere u donošenju odluka. Dajte im prostor, ali i stvarnu moć da utiču na procese koji oblikuju našu budućnost.”

ZAKLJUČAK

Istraživanje o učešću mladih u procesima evropskih integracija, promociji evropskih vrijednosti i demokratizacije u Crnoj Gori ukazuje na duboko ukorijenjen jaz između ambicioznih strateških ciljeva i realnosti na terenu. Tokom protekle decenije država je usvojila brojne zakone, strategije i politike koje na prvi pogled signaliziraju posvećenost uključivanju mladih. Međutim, ta formalna posvećenost nije praćena dosljednom i efikasnom implementacijom.

Raskorak između politike i prakse posebno je vidljiv u činjenici da mnogi mehanizmi učešća postoje samo na papiru, dok su u stvarnosti slabo funkcionalni, nedovoljno promovisani i uglavnom nepristupačni. Nacionalni savjet mladih, predviđen kao ključno konsultativno tijelo, još uvijek nije osnovan. Lokalni omladinski savjeti postoje samo u nekim opštinama i često zavise više od entuzijazma pojedinaca nego od sistemske podrške. Javne konsultacije, grantovi i participativni mehanizmi često se sprovode bez stvarne namjere da se uvaži glas mladih, učvršćujući percepciju simboličnog, a ne suštinskog uključivanja.

Postoje ozbiljni nedostaci u mehanizmima i institucionalnoj podršci. Ne postoji dosljedna metodologija za praćenje efikasnosti omladinskih politika, niti jasni indikatori za mjerenje stvarnog uticaja mladih na donošenje odluka. Regionalne razlike su izražene: dok mladi u urbanim područjima imaju izvjesnu vidljivost i pristup, oni iz ruralnih sredina, romske populacije i socio-ekonomski ugroženih grupa često su potpuno isključeni.

Kao rezultat, propuštene su brojne prilike za suštinsko uključivanje mladih. Istraživanje pokazuje da su mladi visoko aktivni u volontiranju, zagovaranju, neformalnom obrazovanju i učešću u EU projektima, ali njihov uticaj na javne politike, reformske procese i strateške dokumente ostaje minimalan. Trenutni sistem najviše koristi onima koji su već angažovani, dok šira omladinska populacija nailazi na institucionalne barijere i nema pristupačne ulazne tačke.

Iz svih prikupljenih podataka proizilazi nekoliko jasnih obrazaca i ključnih nalaza:

- Mladi imaju znanje, kapacitete i motivaciju da doprinesu reformskim procesima, ali im nedostaje sistemska podrška i stvaran prostor za djelovanje.
- Mladi institucije doživljavaju kao djelimično otvorene – i rijetko iskreno spremne – da dijele moć odlučivanja.
- Nedostatak informacija, povjerenja u institucije, političke relevantnosti i adekvatne podrške glavni su faktori koji sputavaju omladinski angažman.
- Mladi traže više od simboličnog prisustva – žele partnerstvo, odgovornost i konkretne mehanizme kroz koje mogu ostvariti stvaran uticaj.

Za evropsku budućnost Crne Gore, uključivanje mladih ne smije biti formalnost, već temeljni element demokratskog društva. Potrebna je sistemska transformacija: prelazak sa sporadičnih konsultacija na institucionalizovani dijalog; sa nejasnih, birokratskih procedura na transparentne i inkluzivne prakse; od marginalizacije ka stvarnom osnaživanju i zajedničkoj odgovornosti.

Bez mladih koji imaju glas, znanje i prostor da utiču na odluke, proces evropskih integracija ostaće nepotpun – nedovršeni napor koji isključuje one kojima je namijenjen. **Mladi nijesu samo budućnost, već i sadašnjost Crne Gore, i njihovo učešće mora postati pravilo, a ne izuzetak.**

Reference

Dokumenta:

1. Ministry of education, science and innovation (2019), Law on Youth, Official Gazette 025/19 from 30.04.2019, amended on 17.05.2019, 027/19, accessible at <https://wapi.gov.me/download-preview/e1ac770f-706f-4ba9-99e3-790b64ba464f?version=1.0>
2. Ministry of Sports and Youth (October 2023), Youth Strategy 2023–2027 with the Action plan for 2023-2024, Podgorica, accessible at: https://www.strategijazamlade.me/2023-2027/download/SZM_2023-2027_ENG.pdf
3. Ministry of Education UN System in Montenegro (September, 2026), Youth Strategy 2017–202, Podgorica, accessible at: https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Youth%20Strategy%202017-2021_0.pdf
4. Ministry of Economic Development of Montenegro (December, 2021), National Employment Strategy 2021–2025, Podgorica, accessible at: <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2022/02/predlog-nacionalne-strategije-zaposljavanja-2021-2025-s-predlogom-akcionog-plana-zaposljavanja-za-2021-godinu.pdf>
5. Ministry of Economic Development of Montenegro (2020), *Strategy for Lifelong Entrepreneurial Learning 2020–2024*, Podgorica, accessed at: <https://www.gov.me/dokumenta/59a998e8-af01-4e54-a205-fc81584163f8>
6. Ministry of Agriculture, forestry and water management of Montenegro (June, 2023), *Agricultural and Rural Development Strategy 2023-2028*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/1e9c16c3-8814-49ab-ba89-de4f60f796af?version=1.0>
7. Ministry of Public Administration, Digital Society and Media (December, 2021), *Digital Transformation Strategy 2022–2026*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/59dcab9b-b0e8-48b7-830b-6e4eab690521?version=1.0>
8. Government of Montenegro (January, 2024), *Economic Reform Programme 2024-2026*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/97a5b5fd-9e83-4b63-82fa-c8692a242f82?version=1.0>
9. UNDP, *Empowering Montenegro's Youth for a Sustainable Future*, accessed at: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-02/empowering-montenegros-youth-for-a-sustainable-future.pdf>
10. Friedrich-Ebert-Stiftung, (2024), *Youth Study, Navigating uncertainty amidst traditional constraints, Montenegro*, accessed at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/21497-20241212.pdf>
11. NGO Prima, (2025), Political, Social and Economic Participation of Youth in Montenegro, Baseline Study, accessed at: <https://nvoprima.org/wp-content/uploads/2025/05/Baseline-study-PRIMA-1.pdf>
12. European Commission, (February 10, 2025), *Youth representation bodies*, accessed at: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/montenegro/53-youth-representation-bodies>
13. Ministry of Education, Science and Innovation of Montenegro (2019), *Law on Youth, articles 16-18*, accessed at: <https://wapi.gov.me/download-preview/e1ac770f-706f-4ba9-99e3-790b64ba464f?version=1.0>

Internet izvori:

1. National Erasmus + Office, more information at: <https://www.erasmusplus.ac.me/>
2. Regional Youth Cooperation Office, more information at: <https://www.rycowb.org/tag/montenegro/>
3. The Youth Parliament of Montenegro Organized by the Youth Network of Montenegro, more information at: <https://www.mmcg.me/clanak/mmcg-organizuje-omladinski-parlament>

4. Signed Memorandum of Cooperation, more information at:
<https://www.skupstina.me/me/clanci/potpisan-protokol-o-saradnji-izmedu-skupstine-crne-gore-i-mreze-za-mlade>
5. The second Session of the Youth Parliament, more information at:
<https://www.skupstina.me/me/clanci/potpredsjednik-skupstine-boris-pejovic-otvorio-drugo-zasijedanje-omladinskog-parlamenta>
6. Montenegro Action Plan Review 2022-2024, more information at:
<https://www.opengovpartnership.org/documents/montenegro-action-plan-review-2022-2024/>
7. Enhancing the Rule of Law in Montenegro, more information at:
<https://www.unops.org/news-and-stories/news/enhancing-the-rule-of-law-in-montenegro>
8. Student Parliament of the University of Montenegro (SPUM), more information at:
<https://spucg.ucg.ac.me/>
9. Students Parliament of University Mediterranean (SPUM), more information at:
<https://unimediterran.net/univerzitet/bodies/management/students-parliament/?lang=en>
10. Union of High School Students of Montenegro (UNSCG), more information at:
<https://unscg.me/>

Aneksi

Aneks I: *Puna intervju forma*

Aneks II: *Intervju odgovori*

